Socialdemokratisk horisont (5):

Nyliberalism, socialdemokrati och den oavslutade frågan om ägandet

(En kompletterande essä till Att återuppbygga socialdemokratin)

Hossein Jorjani
22 augusti 2026

Den senaste versionen finns på:
https://hosseinjorjani.com/neoliberalism_socialdemocracy/

1. Sammanfattning

Denna essä förstår nyliberalismen varken som ett direkt uttryck för en ekonomisk vetenskap eller enbart som kapitalets politiska redskap, utan som en mångskiftande utvecklingslinje av idéer och styrningspraktiker som uppstod ur delvis gemensamma historiska villkor, därefter utvecklades i olika riktningar i skilda nationella sammanhang och åter kombinerades i olika former. Avståndet mellan nyliberalismens grundläggande doktriner och deras politiska genomförande, socialdemokratins kris samt erfarenheterna av privatisering, skatteavdrag, kollektivt ägande och medbestämmande visar att en ekonomisk ordnings varaktighet inte kan förklaras enbart genom förändringar i ägandet. Den kan också uppstå genom skapandet av materiella intressen, förskjutningar av gränserna för den legitima offentliga debatten och konsolideringen av institutionella arrangemang. En granskning av Meidnerplanen, det tyska medbestämmandet, de spanska Mondragónkooperativen och de argentinska kooperativen samt Europas offentliga finansiella infrastruktur visar på motsvarande sätt att det juridiska ägandet ensamt inte räcker för att avgöra om ett företag eller ett ekonomiskt system är demokratiskt. De mer avgörande frågorna är vem som faktiskt utövar beslutanderätten, inför vem beslutsfattarna är ansvariga och genom vilka strukturer deltagandet sker. Essän argumenterar därför för en pluralistisk ekonomi där privat, kooperativt, medbestämt och offentligt ägande kan samexistera, samtidigt som staten upprätthåller den praktiska och kunskapsmässiga kapacitet som krävs för att reglera, utvärdera och vid behov ingripa i det ekonomiska livet. Ett efterord behandlar analysens begränsningar i fråga om kön, obetalt omsorgsarbete, informell sysselsättning och skillnaden mellan arbetets biologiska och institutionella betydelser.

2. En koalescent utgångspunkt

Nyliberalismen är varken det politiska uttrycket för en ekonomisk vetenskap eller det redskap genom vilket ”kapitalismen” – förstådd som en transhistorisk tendens till marknadens totalisering – slutligen erövrade statsapparaten. Båda förklaringarna har en

gemensam brist: de behandlar nyliberalismen som en verkan, i betydelsen ett efterföljande förverkligande av en orsak som föregår och överstiger den, oavsett om denna orsak kallas ”ekonomisk lag” eller ”kapitalets eget intresse”. Ett ”koalescent” synsätt börjar med att avvisa detta grepp. I stället för att spåra en verkan tillbaka till en enda föregående och funktionell orsak behandlar det nyliberalismen som en utvecklingslinje: en familj av besläktade men historiskt skilda ståndpunkter som kan föras tillbaka till löst gemensamma ursprungsvillkor och som därefter divergerade, åter kombinerades och överfördes ojämnt mellan olika nationella sammanhang. Jag använder ”koalescent” analogiskt, inte som en formell modell inom populationsgenetiken: framställningen börjar med historiskt observerade varianter, följer dem bakåt mot ett delvis gemensamt ursprung och följer sedan deras senare divergens och återkombination i politisk praktik. Ett sådant synsätt frågar inte vilken föregående kraft nyliberalismen tjänade; det frågar var utvecklingslinjens gemensamma ursprung ligger och hur och varför dess grenar skildes åt.[1]

Denna fråga tog form under mellankrigstiden och de första efterkrigsårtiondena vid sammankomster som Colloque Walter Lippmann i Paris 1938 och grundandet av Mont Pèlerin Society i Schweiz 1947. Det som förenade de ekonomer, jurister och filosofer som deltog var inte så mycket en gemensam doktrin som en gemensam diagnos: 1800-talets laissez-faire-liberalism hade misslyckats, och dess misslyckande hade öppnat vägen för totalitarism, vare sig fascistisk eller socialistisk. Deras uppgift var, som de själva förstod den, inte att återuppliva den gamla liberalismen utan att rekonstruera den på nya grundvalar – att fråga hur staten aktivt måste styra, lagstifta och ingripa för att skapa och upprätthålla en marknadsordning som, lämnad åt sig själv, inte utan vidare kunde reproducera eller bevara sig. Detta är den avgörande punkten: nyliberalismen börjar inte med den minimala staten och mindre styre. Den börjar med övertygelsen att marknaden varken är naturlig eller självbärande och därför kräver en permanent och positiv konstruktion genom politisk auktoritet (Foucault 2008; Eucken 1952).

En koalescent framställning måste följa just denna omkastning. Nyliberala tänkare skilde ofta sitt projekt från en version av den klassiska liberalismen där konkurrensordningen betraktades som i stort sett självbärande sedan den politiska inblandningen hade avlägsnats. Nyliberalismen i dess olika grenar – från den tyska ordoliberalism som förknippas med Eucken och Röpke till Chicagovarianten som senare kristalliserades kring Friedman – behandlar i stället marknaden som en produkt av styrningsteknik: något som måste konstrueras, övervakas och fortlöpande skyddas genom lagstiftning, konkurrenspolitik och monetär disciplin. Staten drar sig inte tillbaka; den används på nytt, och dess grundtanke omorganiseras kring skapandet av en konkurrensordning snarare än korrigeringen av marknadens utfall. Att beskriva detta enbart som ett avvisande av välfärdsstaten är att förväxla ett möjligt politiskt resultat – projekten under

[1] För den ursprungliga formuleringen av koalescensteorin, se Kingman (1982a, 1982b). För en lättillgänglig introduktion till koalescensmetoder inom populationsgenetiken, se Nielsen och Slatkin (2013). Foucaults genealogi är inte en koalescensmodell, men den ger uttryck för en analog metodologisk inriktning: en vägran att betrakta en historisk formation som en enkel manifestation av en enda föregående eller underliggande orsak (Foucault 2008).

1970- och 1980-talen för att montera ned välfärden – med själva den underliggande utvecklingslinjen. I dess grundläggande texter var denna linje förenlig med ett kraftfullt statligt handlande och betraktade i vissa former ett sådant handlande som nödvändigt.

Inget av detta förnekar att kapitalismen, förstådd som en expansiv logik för varugörande, har en mycket längre historia – en historia som Polanyi för tillbaka till det avsiktliga skapandet av självreglerande marknader under 1800-talet och som Marx förlägger ännu tidigare, till arbetets reella underordning under industrikapitalet (Polanyi 2001 [1944]; Marx 1976 [1867]). Men en koalescent framställning av nyliberalismen kan inte utan vidare införliva denna längre historia som sin egen förklaring. Det skulle innebära att en ekonomisk berättelse ersatte en historia om styrningstekniker och i förväg avgjorde vad utvecklingslinjen förväntas visa. Förhållandet mellan nyliberalismen och denna äldre expansionstendens – om det handlar om kontinuitet, reaktion, övertagande eller mutation – är just det som måste visas, inte något som får förutsättas från början.

Det följande argumentet är att nyliberalismens politiska varaktighet inte kan förklaras enbart genom förändringar i ägandet. Politik blir varaktig genom olika mekanismer – materiella, diskursiva och institutionella – och en ekonomisk ordnings demokratiska kvalitet beror mindre på dess nominella ägandeform än på de ansvars- och deltagandestrukturer genom vilka den faktiska kontrollen utövas.

3. Doktrin och genomförande: den ursprungliga klyftan

De nyliberala grundarna var inte eniga, men en av deras viktigaste tidiga grenar – den tyska ordoliberalismen – föreslog en modell som låg närmare en permanent interventionistisk stat än en minimal stat. Euckens *Ordnungspolitik*, eller politik för den ekonomiska ordningen, krävde att staten aktivt utformade den ”ekonomiska konstitutionen”: konkurrenslagstiftning för att förhindra monopol, en robust rättslig ram, monetära regler och, i Alfred Müller-Armacks formulering av den sociala marknadsekonomin, *soziale Marktwirtschaft*, uttrycklig socialpolitik för att kompensera marknadsskapade ojämlikheter och säkra hela ordningens politiska legitimitet (Müller-Armack 1947; Eucken 1952). Till och med Hayek, som ofta läses retrospektivt genom Thatcher, försvarade en statligt garanterad minimiinkomst och socialförsäkring i *Vägen till träldom* (Hayek 1944). I denna vision drar sig staten inte tillbaka; den förblir marknadens permanenta arkitekt och garant.

När en mer marknadsradikal gren av nyliberalismen blev regeringsprogram – först under Pinochet, särskilt sedan Chicago Boys fått avgörande inflytande över politiken 1975, och därefter under Thatcher från 1979 och Reagan från 1981 – hade tyngdpunkten förskjutits betydligt mot avreglering, privatisering och minskad offentlig verksamhet. Denna form av nyliberalism ligger mycket närmare den populära bilden av ”kapitalismen släppt fri”. Även om båda klassificeras under samma beteckning hämtar denna form betydligt mer från Friedmans och Stiglers Chicagoskola än från de ordoliberala arkitekterna (Harvey 2005).

Denna klyfta mellan doktrin och praktik kan tolkas på två sätt, som inte utesluter varandra.

För det första som ett selektivt arv: de politiska aktörerna under 1970- och 1980-talen behöll vissa nyliberala premisser – marknaden som en konstruktion som kräver aktivt skapande och konkurrensen som den offentliga politikens organiserande princip – men övergav andra, särskilt den kompenserande sociala funktion som ordoliberalerna betraktade som nödvändig för legitimiteten.

För det andra som en konvergens med krisen: genomförandefasen sammanföll med 1970-talets stagflation och uttömningen av efterkrigstidens keynesianska uppgörelse, vilket skapade en politisk möjlighet och brådska som de ursprungliga teoretikerna inte hade mött.

Foucaults inflytelserika framställning måste också placeras i denna kronologi. Han höll sina föreläsningar om nyliberal styrningsrationalitet 1978–79, just när genomförandefasen började – Thatcher kom till makten 1979. Hans genealogi är därför främst en framställning av den nyliberala doktrinen vid tröskeln till dess mest betydelsefulla politiska förverkligande, inte en retrospektiv analys av den klyfta som senare uppstod mellan doktrin och praktik (Foucault 2008).

Formuleringen ”avvisande av välfärdsstaten” är därför för hastig. Även om den kännetecknar många senare genomföranden, definierar den inte nyliberalismens ursprungliga rationalitet som sådan. Att blanda samman de två döljer just den historiska utveckling som denna framställning försöker återvinna.

4. Vad bestod socialdemokratins egen kris i? Fem förklaringar

Om nyliberalismens genomförandefas byggde på en grundläggande rationalitet som hade utvecklats under flera årtionden, blir motsvarande fråga varför socialdemokratin inte kunde organisera ett likvärdigt motstånd när 1970-talets kris kom. Minst fem förklaringar konkurrerar i historieskrivningen, och de utesluter inte varandra.

Den första förklaringen är teoretisk. Stagflationen – den samtidiga ökningen av arbetslöshet och inflation, förstärkt av oljekrisen 1973 – undergrävde allvarligt tilltron till det enkla och relativt stabila samband i Phillipskurvan som en del av efterkrigstidens keynesianska ekonomiska styrning hade vilat på. Detta var inte bara ett retoriskt nederlag. Socialdemokratins legitimitet vilade delvis på anspråk på teknisk kompetens i den ekonomiska styrningen, och den legitimiteten skadades när de konventionella politiska instrumenten inte längre erbjöd en omedelbar eller övertygande förklaring till, eller reaktion på, kombinationen av inflation och arbetslöshet. Monetarismen, med Friedmans förväntningsutvidgade redogörelse för en ”naturlig” arbetslöshetsnivå, erbjöd en tolkning som var lätt tillgänglig och politiskt inflytelserik vid denna tid, även om den varken var den enda förklaringen till stagflationen eller avslutade den teoretiska debatten (Friedman 1968).

Den andra förklaringen gäller infrastrukturen. Från Colloque Walter Lippmann 1938 till 1970-talet utvecklade nyliberala tänkare nätverk för intellektuellt utbyte, forskningsinstitutioner och akademiska förbindelser genom vilka de förfinade alternativ till den rådande ekonomiska ordningen. Socialdemokratin hade också betydande institutionella resurser, däribland fackföreningar, forskningsorganisationer och statlig sakkunskap. Men eftersom den hade bidragit till att upprätta efterkrigsuppgörelsen och ansvarade för dess förvaltning, inriktades mycket av denna kapacitet på att sköta och försvara befintliga arrangemang snarare än att utveckla en efterföljare till dem. När uppgörelsen hamnade i kris kunde de nyliberala nätverken lägga fram ett alternativ som de hade ägnat årtionden åt att utveckla, medan socialdemokratin var sämre förberedd på att ompröva sina egna institutionella grundvalar.

Framgångsrika organisationer består inte enbart genom att bevara de strukturer som en gång gjorde dem framgångsrika. Deras överlevnad beror på att de med jämna mellanrum omprövar och omorganiserar dessa strukturer när omständigheterna förändras. Socialdemokratin, som hade bidragit till att upprätta och förvalta efterkrigsuppgörelsen, visade sig mindre beredd att genomföra en motsvarande omprövning av sina egna institutionella arrangemang innan förändrade ekonomiska villkor blottlade deras begränsningar.

Den tredje förklaringen är sociologisk. Socialdemokratins styrka vilade på en industriarbetarklass som organiserades genom fackföreningar, en väljarbas vars andel av arbetskraften minskade genom avindustrialisering, teknisk innovation och automatisering. Även där industriproduktionen förblev betydande minskade mekanisering och produktivitetsökningar antalet arbetare som behövdes och förändrade kompetenskraven. Samtidigt ökade sysselsättningen inom tjänster, tjänstemannayrken och kvalificerade professioner. Partier som hade organiserats för att företräda industriarbetare var sena med att erbjuda ett övertygande program för denna framväxande och alltmer differentierade befolkning av löntagare.

Den fjärde förklaringen är korporativistisk och i ett avseende självundergrävande. I flera europeiska länder byggde efterkrigstidens socialdemokrati på varierande former av samordning mellan regering, fackföreningar och arbetsgivare för att förena lönekrav, ekonomisk stabilitet och full sysselsättning. På 1970-talet samverkade den fackliga styrkan – i sig en socialdemokratisk prestation – med inflationstryck och löne–prisdynamik och utsatte dessa arrangemang för allt större påfrestningar. Storbritanniens ”Winter of Discontent” 1978–79 är ett särskilt synligt exempel på misslyckad samordning: strejker i den offentliga sektorn under en Labourregering försvagade regeringens anspråk på att kunna styra sin egen koalition. Under stagflationsförhållanden kunde arrangemang som var avsedda att upprätthålla socialdemokratiskt styre därmed bli faktorer som bidrog till att dess legitimitet gick förlorad.

Den femte förklaringen är strukturell: den växande skillnaden mellan en alltmer internationell ekonomi och huvudsakligen nationella politiska institutioner. Bretton Woods-systemets sammanbrott 1971 följdes av en fortgående liberalisering av internationella kapitalrörelser. När kapitalet blev rörligare mötte enskilda regeringar allt större begränsningar i sin förmåga att bedriva självständig politik för full sysselsättning, omfördelning och ekonomisk reglering. Socialdemokratisk politik förblev till stor del organiserad inom nationella gränser, medan de ekonomiska krafter den försökte styra i allt högre grad verkade över dem.

James Tobins förslag om en skatt på valutatransaktioner var ett försök att hantera obalansen mellan internationellt rörligt kapital och nationellt organiserad ekonomisk politik genom att motverka kortsiktig valutaspekulation och bevara större handlingsfrihet för nationella regeringar (Tobin 1978). Att förslaget inte fick ett samordnat internationellt genomförande illustrerar inte bara svårigheten att reglera ekonomisk verksamhet över nationsgränserna, utan också de socialdemokratiska partiernas oförmåga att samordna sina svar sinsemellan och genom internationella institutioner.

5. Fallstudie: Thatchers privatiseringar som skapande av en väljarbas

Margaret Thatchers regering gjorde privatisering – eller mer exakt avnationalisering – till ett centralt instrument i sitt ekonomiska program och sålde industrier som hade nationaliserats efter 1945, däribland British Telecom, British Gas, British Airways och British Steel. Enligt en officiell brittisk regeringsrapport från april 1990 hade 29 stora företag med omkring 800 000 arbetstillfällen då överförts till den privata sektorn och inbringat cirka 27,5 miljarder pund. Thatcher framställde själv spridningen av aktieägandet som en av regeringens främsta prestationer och sade vid Konservativa partiets kongress 1987: ”Snart kommer det att finnas fler aktieägare än fackföreningsmedlemmar i detta land.” Kommentatorer har senare hävdat att denna förändring avsevärt ökade de valmässiga och administrativa kostnaderna för en omfattande återförstatligande politik för Labourpartiet, som självt hade svarat för de flesta ursprungliga nationaliseringarna.[2]

Förloppet kan förstås på tre nivåer. **Som ekonomisk teknik** motiverades privatisering med påståendet att statliga monopol, skyddade från marknadsdisciplin, fungerade ineffektivt och att konkurrens och privat ägande skulle förbättra resultaten. **Som statskonst** utformades privatiseringarna avsiktligt genom underprissatta aktieerbjudanden och omfattande marknadsföringskampanjer – såsom ”Tell Sid”-annonserna för British Gas – för att skapa en bred grupp småaktieägare med ett materiellt intresse av att den nya ordningen bestod. **Som ideologisk omorientering** styrde samma process medborgarnas materiella intressen bort från identifikation med arbete och fackföreningar och mot identifikation med kapital och aktieägande – en

[2] Thatcher, Margaret. 1990. ”Privatisering.” Skriftligt svar till Nicholas Bennett, 27 april. *Hansard*, brittiska underhuset, sp. 357–58.

mekanism som ligger närmare gramscianskt politiskt tänkande än hayekiansk teori (Gramsci 1971).

Läst genom Foucaults framställning av nyliberal styrningsrationalitet är denna process inte en tillfällighet i nyliberalismen utan nästan konstitutiv för den: en styrningsrationalitet verkar inte bara genom att förvalta ekonomin utan också genom att skapa subjekt – i detta fall aktieägarmedborgaren – vars intressen bidrar till att upprätthålla själva rationaliteten (Foucault 2008). Begreppet ”privatiserad keynesianism” (Crouch 2009), tillsammans med den bredare litteraturen om Thatchers projekt för ”folkkapitalism”, utvecklar samma tema ur ett mer direkt politisk-ekonomiskt perspektiv.

Tekniken var inte begränsad till Storbritannien. Under Pinochet och Chicago Boys genomförde Chile ett tidigt organiserat program för avyttring av företag under 1970-talet, vilket bidrog till att befästa en ny ekonomisk ordning och gjorde en återgång till Allendeperiodens ekonomiska politik institutionellt svårare. Privatisering spreds därefter under 1980- och 1990-talen till utvecklade ekonomier, däribland Australien, Kanada, Frankrike, Italien, Nya Zeeland, Portugal, Spanien och Sverige, ofta med det brittiska programmet som förebild. Under Chirac genomförde Frankrike ett eget program för *actionnariat populaire*, eller folkligt aktieägande, enligt en liknande logik. En strukturellt mer radikal version av samma teknik uppträdde i det postkommunistiska Östeuropa, där voucherprivatisering bidrog till att snabbt skapa ett utbrett privat ägande och samtidigt gjorde en återgång till statligt ägande svårare. Resultaten skilde sig kraftigt beroende på den institutionella miljön. Rysslands program 1992–94 fördelade vouchers under svaga institutionella skydd och skapade koncentrerat insideräganде och en oligarkisk klass snarare än en stabil aktieägardemokrati. I Tjeckoslovakien ledde investeringsfondsmodellen inledningsvis till en bredare fördelning av ägandet, även om det senare blev mer koncentrerat också där.

6. Fallstudie: Sveriges jobbskatteavdrag som en diskursiv variant

Ett strukturellt annorlunda men funktionellt jämförbart exempel är Sveriges *jobbskatteavdrag*, som infördes av Fredrik Reinfeldts regering 2007 och motiverades med förväntningen att lägre beskattning av arbetsinkomster skulle öka konsumtion, tillväxt och sysselsättning. De empiriska beläggen är mer omstridda än reformens förespråkare och kritiker vanligen medger. Mikrosimuleringar med anknytning till den svenska regeringen uppskattade sysselsättningsvinster som i stora drag överensstämde med de officiella prognoserna. Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) kom däremot fram till att det var mycket svårt att på ett trovärdigt sätt isolera reformens sysselsättningseffekter: nästan hela den arbetande befolkningen omfattades av avdraget, vilket lämnade ingen lämplig jämförelsegrupp, och flera andra reformer infördes samtidigt. Det försvarbara påståendet är inte att reformens prognoser misslyckades, utan att dess kausala effekt på sysselsättningen inte visades övertygande i någon riktning – ett fall av metodologisk obestämbarhet snarare än falsifiering.

Påståendet om de offentliga inkomsterna är säkrare: som svar på en direkt fråga bekräftade Finansdepartementet att reformen minskade skatteintäkterna.

Den mer avslöjande parallellen med Thatchers privatiseringar gäller reformens politiska efterliv snarare än dess ekonomiska effekter. Till skillnad från privatisering skapar ett inkomstskatteavdrag ingen registrerad och överlåtbar tillgång jämförbar med ett aktiebrev; den verksamma mekanismen är här diskursiv snarare än ägandebaserad. Efter Socialdemokraternas valnederlag 2010 medgav partiledaren Mona Sahlin att jobbskatteavdraget ”kanske inte är så dumt trots allt”. Under det följande årtiondet behöll Socialdemokraterna sitt retoriska motstånd mot avdragen utan att återkalla någon av de fem på varandra följande skattesänkningarna. År 2014 försvarade den socialdemokratiska finansministern Magdalena Andersson uttryckligen denna hållning genom att säga att partiet inte skulle ”backa in i framtiden”. År 2018 var Socialdemokraterna det enda stora partiet som inte föreslog någon sänkning av inkomstskatten.

Under ungefär ett årtionde hade den mest omfördelande ståndpunkt som de ansåg politiskt möjlig förskjutits från att återkalla tidigare sänkningar till att enbart motsätta sig ytterligare sänkningar.

Reformens betydelse för en genealogi över genomförandet ligger därför inte i att den skapade en klass av tillgångsägare, som privatiseringen gjorde, utan i att den försköt gränserna för den legitima skattedebatten tills ledarna för det berörda oppositionspartiet öppet medgav att det inte längre var politiskt möjligt att gå till val på att återkalla politiken. Detta fall visar en andra mekanism, skild från Thatchers skapande av ägande, genom vilken ett tillfälligt politiskt val blir en ordning som är strukturellt svår att upphäva: inte genom att skapa ett materiellt intresse, utan genom att diskursivt normalisera vad som räknas som finanspolitiskt rimligt.

7. Fallstudie: Meidnerplanen och dess begränsningar

Om Thatchers privatiseringar visar den politiska kraften i ett brett ägande, blir den naturliga frågan varför socialdemokratin inte följde en motsvarande egen strategi i stället för att förlita sig på konventionell nationalisering, som enbart ersätter privatkapitalets ägande med ägande genom en liten grupp statliga tjänstemän. Sveriges Meidnerplan ger det tydligaste historiska svaret, och dess öde är lärorikt.

Planen utvecklades från 1975 av Rudolf Meidner, ekonom vid *Landsorganisationen i Sverige* (LO), och antogs enhälligt av LO-kongressen 1976. Den skulle ha krävt att lönsamma företag varje år emitterade nya aktier motsvarande 20 procent av vinsten och överförde dem till fackligt kontrollerade löntagarfonder. Under flera årtionden kunde dessa fonder ha förvärvat majoritetsägande i stora svenska företag (Meidner 1978). Skillnaden mot Thatchers modell är tydlig: aktierna delades inte ut till individer som överlåtbar personlig egendom utan ägdes kollektivt, och utdelningen anslogs till gemensamma ändamål som utbildning, företagshälsovård och arbetarskydd i stället för

att fördelas som individuell inkomst. Ägandet medförde med andra ord kollektiva kontrollrättigheter snarare än individuella rättigheter till kassaflöden. Detta utgjorde en verklig tredje ägandeform, skild både från spritt privat aktieägande och byråkratiskt statligt ägande.

Planen blev en central fråga i valet 1976 och bidrog till Socialdemokraternas första maktförlust sedan 1932. Den version som slutligen genomfördes 1983 skilde sig väsentligt från Meidners ursprungliga förslag: den omfattande årliga aktieemissionen ersattes av fem regionala fonder som finansierades genom måttliga skatter på företagsvinster och lönesummor. Även denna urvattnade version förvärvade dock omkring 7 procent av den svenska aktiemarknaden innan den avskaffades av den nytillträdda borgerliga regeringen 1992. Arbetsgivarföreningen organiserade vad som har beskrivits som den mest omfattande politiska mobiliseringen i Sveriges historia mot förslaget, medan den socialdemokratiska ledningen själv visade föga entusiasm för det.

Två begränsningar i planen har direkt betydelse för det vidare argumentet.

Den första begränsningen är strukturell. Meidner behandlade frågan om ägandet – vem som innehar aktierna och vem som får utdelningen – utan att lösa det djupare representationsproblemet. Kontrollen utövades genom LO, samma hierarkiska fackliga apparat som redan stod mellan de enskilda arbetarna och deras möjlighet att utöva verkligt inflytande. Detta liknar vad Robert Michels kallade ”oligarkins järnlag”: varje organisation som kan samordna handlande i stor skala tenderar att kontrolleras av ett professionellt ledarskikt, oavsett grundarnas demokratiska avsikter (Michels 1962 [1911]). Fonderna förändrade vem som ägde den svenska industrin utan att motsvarande fler människor fick möjlighet att utöva verklig handlingskraft över detta ägande.

Den andra begränsningen är kategorisk. Till och med Meidners radikalism hölls inom ”klass” som grundläggande enhet och, mer specifikt, inom LO:s medlemskrets av arbetare, till skillnad från tjänstemännens och akademikernas centralorganisationer. Den praktiska kategorin ”löntagare” i planens institutionella maskineri var snävare än dess universalistiska retorik och avsevärt snävare än den skiktade mångfalden av yrkesmässiga, sektoriella och generationsbundna intressen i varje nutida befolkning av löntagare.

Lästa välvilligt återspeglar dessa begränsningar inte ett misslyckande i Meidners vision, utan gränserna för de redskap som stod till hans förfogande: fackföreningen som institutionellt verktyg och klassen som organiserande kategori. Han drev båda till deras gränser utan att överskrida dem. Vid varje rimlig bedömning var Meidner en av de mest originella tänkare som efterkrigstidens socialdemokrati frambringade. Hans djärvhet i att föreslå en verkligt institutionell tredje väg mellan statligt ägande och privat kapital förtjänar att bedömas på sina egna villkor, även där genomförandet inte nådde upp till ambitionen.

8. Att absorbera eller absorberas: den missade möjligheten

Tillsammans väcker fallen Thatcher och Meidner en skarpare fråga än vart och ett gör för sig. Frågan är inte bara varför socialdemokratin gick tillbaka, utan varför den inte lyckades *absorbera* nyliberalismens egna tekniker – att anta marknadsmekanismer som privatisering och rikta dem mot demokratiska ändamål – i stället för att antingen göra motstånd tills den besegrades eller helt kapitulera inför dem. Strukturellt liknar detta Gramscis begrepp ”passiv revolution”, eller *trasformismo*, men med omvänd verkan. Gramsci beskrev hur en dominerande ordning *absorberar* oppositionens krav för att neutralisera dem utan strukturell förändring. Frågan här är varför oppositionen inte *absorbera*de den dominerande ordningens egna redskap och gav dem ett nytt syfte (Gramsci 1971).

Det tyska medbestämmandet visar att denna möjlighet var praktisk och inte bara hypotetisk. 1976 års medbestämmandelag, *Mitbestimmungsgesetz*, gav de anställda i stora företag rätt att välja representanter till nästan hälften av platserna i tillsynsstyrelsen och förenade aktieägarnas legitimitet med de valda arbetstagarrepresentanternas inom själva bolagsstyrningen. Till skillnad från Meidners fonder placerade denna modell arbetstagarnas röster direkt i företaget i stället för att förmedla dem genom ett externt fackligt organ som ägde aktier på avstånd. Systemet bestod under regeringar med olika politisk inriktning. År 2006, vid trettioårsjubileet av medbestämmandelagen, beskrev förbundskansler Angela Merkel medbestämmandet som ”ett av den sociala marknadsekonomins väsentliga inslag”.

Den missade möjligheten var att samma instrument aldrig systematiskt införlivades i privatiseringsvågen utanför Tyskland. Vid brittiska privatiseringar behölls ibland ”gyllene aktier” – särskilda statliga rösträttigheter i ett litet antal strategiskt känsliga företag – vilket visade att villkorad privatisering var tekniskt och juridiskt möjlig. Dessa rättigheter användes emellertid för att förhindra utländska uppköp, inte för att skapa deltagande för anställda eller medborgare i företagsstyrningen. En mekanism för att demokratisera marknadiseringen fanns och var känd, men utanför det tyska fallet användes den inte för detta ändamål.

Tillsammans fullbordar de tre fallen en jämförelse som bör uttalas tydligt. Thatcher privatiserade och lyckades skapa en varaktig väljarbas som befäste resultatet. Meidner eftersträvade kollektivt ägande men kanaliserade det genom en ärvd hierarkisk organisation och en ärvd homogeniserande kategori och återskapade därmed problemet med koncentrerad och oansvarig kontroll som hans förslag var avsett att övervinna. Medbestämmandet visar att ett genuint demokratiskt alternativ – deltagande styrning direkt inbäddad i företagets beslutsfattande – redan existerade, fungerade i praktiken och hade stöd över partigränserna. Ändå förblev det en nationell särart i stället för att bli ett standardvillkor för överföring av offentliga tillgångar till privat ägande. Enligt denna framställning berodde den missade möjligheten inte på bristande föreställningsförmåga – medbestämmandet visar att både idén och dess lagstiftningsmodell redan fanns – utan på bristande politisk vilja och gränsöverskridande samordning för att kräva att

privatisering skulle villkoras av ansvarig, medbestämd styrning i stället för att få genomföras utan sådana skydd.

En ytterligare förklaring till den missade möjligheten ligger i de konkurrerande traditionernas ojämna intellektuella ursprung. De flesta socialdemokratiska partier uppstod ur arbetarrörelser eller utvecklades inom, vid sidan av eller som svar på socialistiska traditioner och definierade ofta sin reformistiska identitet genom ett kritiskt förhållande till marxismen snarare än genom en lika systematisk rekonstruktion av liberalismen. Eduard Bernstein illustrerar denna utvecklingsväg. Han förespråkade parlamentarisk demokrati, gradvisa reformer och socialismens anpassning till förändrade ekonomiska villkor. Även om han införlivade liberala principer förblev hans argument förankrat i den socialistiska traditionen (Bernstein 1899). Följaktligen närmade sig socialdemokratin i allmänhet marknader, privat ägande, konkurrens och individuell ekonomisk frihet ur perspektivet hos en rörelse som ville begränsa eller modifiera kapitalismen, snarare än som institutionella redskap som själva kunde omformas och riktas mot demokratiska mål. Detta intellektuella arv förklarar inte varje nationellt fall, men det bidrar till att klargöra varför socialdemokratiska partier ofta var bättre rustade att försvara befintliga arrangemang än att tillägna sig och omvandla de tekniker genom vilka motståndarna omorganiserade dem.

En alternativ utvecklingsväg stod ändå till buds. I Storbritannien kritiserade T. H. Green, J. A. Hobson och L. T. Hobhouse laissez-faire inifrån liberalismen och hävdade att meningsfull individuell frihet krävde sociala reformer, offentlig försörjning och aktivt politiskt ingripande (Green 1881; Hobson 1909; Hobhouse 1911). I Italien utvecklade Carlo Rosselli en besläktad men särskild föreställning om ”liberal socialism”, där socialistiska åtaganden för jämlikhet skulle förenas med liberala principer om individuell frihet och demokratisk metod (Rosselli 1994 [1930]). Dessa traditioner påverkade den politiska debatten, reformprogram och, i Rossellis fall, organiserat antifascistiskt motstånd. De befästes dock inte till en jämförbart varaktig och internationellt samordnad politisk rörelse som kunde förena liberala och socialistiska resurser till ett sammanhängande alternativ till både ortodox marxism och marknadsfundamentalism. Den missade möjligheten var därför inte bara ett misslyckande att anta vissa politiska åtgärder. Den återspeglade också avsaknaden av en institutionaliserad politisk tradition som kunde behandla liberala instrument som material för demokratisk rekonstruktion snarare än som ett motståndarlägers exklusiva egendom.

9. Ägandefrågan: mot en pluralistisk lösning

Bakom dessa historiska fall ligger en mer grundläggande fråga som den föregående diskussionen ännu inte har behandlat: härrör privat ägande från något oföränderligt i människans natur, eller är det helt enkelt ett av flera fungerande institutionella arrangemang som står till buds inom ett visst område av det ekonomiska livet?

Två ofta åberopade motexempel – samernas *siida*- eller *sameby*system i nordligaste Norden och den israeliska kibbutzen – komplicerar snarare än bekräftar en enkel

motsättning mellan privat och gemensamt ägande. Det samiska systemet är i praktiken en hybrid: mark och bete omfattas av gemensamma nyttjanderätter på renskötarkollektivets nivå, medan renarna själva – de faktiska produktionsresurserna – ägs av individer eller familjer inom den kooperativa strukturen. Kibbutzen utgjorde däremot ett verkligt försök med fullständigt gemensamt ägande. Nyare forskning om dess icke-marknadsekonomi identifierar emellertid en källa till dess sociala kris, inte främst i ekonomiskt misslyckande utan i de sociala kostnaderna av att avlägsna marknadens förmedling ur vardagslivet. Utan marknadens vanliga och till stor del osynliga roll i att reglera mellanmänskliga anspråk tvingades medlemmarna lösa sådana anspråk genom direkta och ofta utmattande moraliska förhandlingar, vilket skapade ihållande moraliserande, avund och olösta motsättningar (Ben-Rafael 1997; Senderowicz 2025).

Inget av fallen stöder ett kategoriskt påstående om människans natur. Graebers och Wengrows nyare antropologiska syntes dokumenterar en omfattande historisk och etnografisk variation i ägandearrangemang, däribland samhällen som medvetet växlade mellan hierarkiska och jämlika organisationsformer efter årstid (Graeber och Wengrow 2021). Sådana belägg utmanar varje enkel historisk modell som behandlar privat egendom som mänsklighetens naturliga och slutliga tillstånd. Det som återkommer i dessa fall är ett snävare och mer försvarbart påstående om skala: varaktiga kollektiva arrangemang beror på ansvarsutkrävande genom direkt kontakt och ömsesidigt igenkännande, vilket blir svårare att upprätthålla när grupper växer och medlemmarna blir mer anonyma. Samarbete mellan obesläktade individer, när det upprätthålls genom upprepat ömsesidigt igenkännande och förväntan om framtida samspel, ligger närmare Trivers framställning av reciprok altruism än modeller för släktskapsselektion (Trivers 1971). Det överensstämmer också med Elinor Ostroms empiriskt härledda principer för hållbar förvaltning av gemensamma resurser: tydligt definierade gränser, aktiv övervakning, graderade sanktioner och – där arrangemangen överskrider förmågan till direkt, ansikte-mot-ansikte-baserat ansvarsutkrävande – nästlade och federerade strukturer i stället för förvaltning från ett enda avlägset centrum (Ostrom 1990). Dunbars föreslagna kognitiva gräns för stabila sociala relationer ger en grov och mycket omdiskuterad men användbar antydan om den ungefärliga skala vid vilken igenkännandebaserat ansvarsutkrävande börjar utsättas för påfrestningar (Dunbar 1992).

Detta villkor om ömsesidigt igenkännande ger en konkret institutionell princip snarare än enbart en diagnostisk iakttagelse. Styrnings- och äganderättigheter bör fördelas genom den nästlade struktur som varje tillräckligt stor organisation redan använder för vanlig samordning: små, tydligt avgränsade lokala enheter vid basen, mellannivåer och först därefter ett organ på hela företagets eller federationens nivå. De bör inte koncentreras till en enda avlägsen styrelse eller fond. Det tyska medbestämmandet förebådar delvis denna princip genom sin tvånivåstruktur: det lokalt valda företagsrådet, *Betriebsrat*, verkar under företagets tillsynsstyrelse, *Aufsichtsrat*. Systemet organiserar emellertid arbetstagarrepresentationen genom nästlade institutioner utan att fördela äganderättigheterna på samma sätt.

Arbetstagarägandets faktiska omfattning är, bedömd mot denna princip, betydande men begränsad. Argentinas *empresas recuperadas*, eller arbetarövertagna företag, uppstod efter landets ekonomiska sammanbrott 2001. År 2020 omfattade de mer än 400 företag med mellan 15 000 och 20 000 anställda. Det mest kända exemplet är keramikfabriken Zanon, som ockuperades av arbetarna 2001 och därefter drevs som kooperativ under namnet *Fábrica Sin Patrones*, eller ”Fabriken utan chefer”.

En nationell undersökning från 2004 visade att två tredjedelar av de arbetarövertagna företagen i urvalet endast drevs med 20 till 80 procent av sin tidigare produktionskapacitet. Resultatet visar de ekonomiska begränsningar som dessa företag mötte men fastställer inte i sig något samband mellan företagsstorlek och igenkännandebaserat ansvarsutkrävande. Mondragónfederationen, som grundades i Spanien 1956, är det starkaste motexemplet mot påståendet att sådana försök inte kan växa. Den omfattar omkring 100 federerade kooperativ och mer än 80 000 arbetstagare och är organiserad kring principen att kapitalet ska vara underordnat arbetet. Mondragóns federerade organisation överensstämmer med principen om nästlade strukturer, även om dess överlevnad inte kan tillskrivas enbart denna egenskap. Det är inte ett enda enhetligt företag utan en federation av kooperativ som är förbundna genom gemensamma bank-, utbildnings- och solidaritetsinstitutioner.

Även här blir påfrestningen synlig just där federationen måste uppträda som en enhetlig aktör på globala marknader. År 2019 hade andelen verkliga kooperativa ägarmedlemmar bland Mondragóns totala arbetsstyrka sjunkit långt under hälften i flera sektorer, och en stor del av sysselsättningsökningen hade skett i icke-kooperativa utländska dotterbolag. Dessutom gick Fagor, federationens största och äldsta industrikooperativ, i konkurs 2013 efter att strategiska beslut om att flytta produktion utomlands hade fattats genom en struktur som kan beskrivas som en ”omvänd dominanshierarki”, till stor del skyddad från arbetarägarnas vanliga kontroll.

Inget av dessa fall, vare sig framgångsrikt eller utsatt för påfrestningar, försöker avskaffa prismekanismen eller verka utanför marknaden. Mondragóns kooperativ, Argentinas arbetarövertagna företag och tyska medbestämda företag verkar alla på vanliga marknader under konkurrenstryck. Fagor misslyckades ungefär på samma sätt som ett konventionellt privat företag kunde ha gjort. Det som varierar mellan exemplen är ägandeformen och den interna styrningen, inte principen att bedriva ekonomisk verksamhet på en marknad.

Samma skillnad mellan ägande och kontroll återkommer i en annan form i de mekanismer för politisk inlåsning som tidigare granskades. Thatchers privatiseringar förändrade ägandet direkt, medan Sveriges jobbskatteavdrag befäste ett politiskt arrangemang genom en diskursiv förskjutning utan någon motsvarande förändring av ägandet. Detta tyder ytterligare på att en ekonomisk ordnings politiska varaktighet inte nödvändigtvis beror på vem som äger vad.

Dessa iakttagelser berör också en pågående politisk debatt. Vissa socialister betraktar privat ägande av produktivt kapital som den främsta källan till ekonomisk orättvisa. De ser arbetstagarägande eller offentligt ägande som dess mest grundläggande botemedel. Ur detta perspektiv anpassar sig den omfördelande socialdemokratin till kapitalet i stället för att erbjuda ett strukturellt alternativ. De belägg som har granskats här stöder inte att ägandet behandlas som den avgörande variabeln. Där verkligt arbetstagarägande har prövats under flera årtionden och i meningsfull skala har det förblivit en begränsad andel av den nationella ekonomin.

- Mondragón, den mest framträdande storskaliga kooperativa federationen, svarade i slutet av 1990-talet för omkring 4,5 procent av Baskiens bruttonationalprodukt: ekonomiskt betydande, men långt ifrån regionens dominerande ägandeform.
- Efter två årtionden sysselsatte Argentinas arbetarövertagna företag omkring 20 000 personer i hela landet.
- Kibbutzrörelsen, 1900-talets mest omfattande försök med gemensamt ägande, genomgick en långtgående intern privatisering och institutionell omvandling.
- Bortsett från ett begränsat antal federerade industriella exempel har många av de mest varaktiga storskaliga kooperativen förblivit koncentrerade till vissa sektorer – särskilt jordbruk, detaljhandel, bostäder och finans – i stället för att bli den allmänna ägandeformen i moderna industriekonomier.

Dessa belägg visar inte att ägandet är oviktigt och antyder inte heller att offentlig finansiell infrastruktur eller medbestämmande bör avstå från att utvidga kollektivt och kooperativt ägande utöver dess nuvarande begränsade andel. Vad de visar är att ägandeformen, betraktad isolerat, inte räcker för att förklara ett ekonomiskt arrangemangs demokratiska kvalitet, ansvarighet eller resultat. De fall som har granskats här stöder hypotesen att den ansvarsstruktur som styr ett företag, vid sidan av dess ägandeform, är en självständig och grundläggande variabel: de deltagande, nästlade och igenkännandebaserade villkor som beskrivits ovan.

En socialdemokratisk uppgörelse som reglerar och beskattar privat kapital, underkastar det medbestämmande och upprättar parallella offentliga och kooperativa institutioner där privat kapital inte tjänar det allmänna intresset är inte en försiktig eller ofullständig kompromiss med den ”verkliga” lösningen. Mot bakgrund av de belägg som granskats här ger den en mer empiriskt grundad bild av var det underliggande problemet ligger.

Den ståndpunkt som följer är varken avskaffande eller puristisk. En pluralistisk ekonomi tillåter privat, kooperativt, medbestämt och statligt ägande att samexistera, där var och en intar det område där dess särskilda ansvarsstruktur fungerar mest effektivt. Bildandet av kooperativ kan också främjas genom riktade incitament i stället för att påtvingas eller uteslutas genom ideologiska dekret. De mest varaktiga exemplen på kollektivt ägande har dessutom i allmänhet finansierats och upprätthållits av dem som har starkast intresse av deras framgång. Mondragóns interna bank, Caja Laboral, byggde till stor del på arbetarägarnas egna besparingar, medan Argentinas arbetarövertagna företag

upprätthölls av arbetare som avstod från avgångsvederlag och rättsliga anspråk för att återupprätta produktionen. I båda fallen bar de som var mest direkt engagerade i företaget en stor del av den finansiella risken, i stället för att huvudsakligen vara beroende av externa ideologiska stödgivare. Detta mönster överensstämmer med principen om igenkännandebaserat ansvarsutkrävande som utvecklats ovan.

10. Finansiell infrastruktur som ett parallellt område för pluralism

Ägandet av produktionsmedlen är bara en axel längs vilken pluralism kan verka. En andra, till stor del förbisedd axel gäller vem som från början styr kreditflödet till produktionen. Före vågen av finansiell liberalisering under 1980- och 1990-talen upprätthöll de flesta västeuropeiska länder omfattande men ofta förbisedda nätverk av offentliga och halvoffentliga finansinstitut vid sidan av konventionella privata banker.

Sverige utgör ett särskilt tydligt exempel. Vid sidan av sin privata banksektor hade landet Postgirot för kontantlösa överföringar och betalningstjänster, Statshypoteket som en statlig fond för finansiering av bostäder och jordbruk samt SBAB, *Statens Bostadsfinansieringsaktiebolag*, som en statsägd bolånebank. Nordbanken övergick i helt statlig ägo efter bankkrisen i början av 1990-talet, medan *Svensk Exportkredit* (SEK) och *Exportkreditnämnden* (EKN) fungerade som instrument för industri- och handelspolitik. *Svenska Skeppshypotekskassan* och nätverket av lokala sparbanker, *Sparbankerna*, tillhandahöll finansiering för sjöfarten respektive hushållssparande. Sammantaget fungerade detta sammanlänkade nätverk inte bara som en mekanism för kreditfördelning utan som en grund för finansiell stabilitet och balanserad ekonomisk utveckling i Sverige.

Jämförbara arrangemang fanns på andra håll i Västeuropa. Tyskland hade ett nätverk av lokala sparbanker, *Sparkassen*, delstatsbanker, *Landesbanken*, och den federala utvecklingsbanken KfW, *Kreditanstalt für Wiederaufbau*. Frankrike drev ett postalt girokontosystem, *Comptes chèques postaux* (CCP), bolåneinstitutet Crédit Foncier de France och Crédit Agricole, som stödde jordbrukssektorn. Italiens Cassa Depositi e Prestiti (CDP) och Poste Italiane fyllde jämförbara funktioner, liksom Nederländernas Postbank och dess nationella investeringsbank, *Nationale Investeringsbank* (NIB). Även Storbritannien hade National Girobank och Export Credits Guarantee Department (ECGD). Före 1980-talet hade därför de flesta europeiska länder nätverk av offentliga eller postala finansinstitut avsedda att underlätta betalningar, uppmuntra sparande och styra krediter till produktiva sektorer i ekonomin.

Ett konkret exempel på ett fackligt ägt företag inom detta bredare finansiella ekosystem är Riksbyggen, ett av Sveriges största bostadsbyggnadsföretag. Det grundades 1940 av byggfacken som ett direkt svar på allvarlig bostadsbrist och arbetslöshet bland byggnadsarbetare. Företag av detta slag, ägda av fackliga organisationer och verksamma tillsammans med medlemsägda sparbanker, fungerade som en motvikt mellan arbets- och kapitalmarknaderna. Riksbyggen fortsätter att verka på denna grund.

Försvagningen, privatiseringen eller den marknadsorienterade omdirigeringen av denna parallella kreditinfrastruktur under 1980- och 1990-talen har fått betydligt mindre uppmärksamhet än den samtidiga privatiseringen av industriella tillgångar, även om följderna kan ha varit mer långtgående. När dessa institutioners roll i finansieringen av hushåll, små och medelstora företag, lokal industri och produktiva sektorer gradvis minskade i många länder, flyttades investeringar och krediter alltmer till globala finansmarknader och institutioner som i stor utsträckning verkade utanför direkt offentlig tillsyn. Nätverk som tidigare hade understött finansiell stabilitet och krediternas kontinuitet ersattes delvis av arrangemang där kortsiktig vinst och finansiell spekulation i allt högre grad överskuggade offentliga och produktiva funktioner. Vid finanskrisen 2008 hade stora delar av ekonomin blivit beroende av otillräckligt övervakade finansinstitut. Där institutioner med offentliga uppgifter hade försvagats eller omdirigerats tvingades regeringarna rädda marknader som tidigare hade befriats från offentlig tillsyn och offentligt ansvar.

Ingripandena 2008 visar ändå finansmarknadernas yttersta beroende av offentlig makt. USA:s Troubled Asset Relief Program och den tyska regeringens garanti för spararnas insättningar var nödåtgärder avsedda att skydda medborgarna och den vidare ekonomin sedan finansinstituten visat sig oförmögna att återställa förtroendet utan statlig hjälp. Detta innebär inte att offentligt ägande i sig skapar stabilitet: också Tysklands offentliga banker gjorde betydande förluster. Den mer försvarbara slutsatsen är att finansiell stabilitet beror på institutionella uppdrag, styrning, riskexponering och ansvarsutkrävande – inte enbart på om ägandet är offentligt eller privat.

En användbar tolkningsram för detta argument börjar med Adam Smiths uttryck ”Jupiters osynliga hand”. I Smiths ursprungliga passage är Jupiter den gudom som forntida folk åberopade för att förklara oregelbundna naturhändelser. Här aktiverar jag emellertid avsiktligt namnets andra, astronomiska betydelse. Jupiters gravitationspåverkan blir en analogi för den stabiliserande roll som starka offentliga finansinstitut kan spela i en i övrigt decentraliserad ekonomi. Jag kallar detta ”Jupitereffekten”. Där regeringar, särskilt socialdemokratiska regeringar, upprätthöll sådana institutioner under sund och ansvarig styrning kunde de uppnå två skilda fördelar: begränsa den okontrollerade expansionen och koncentrationen av privat finansiell makt och delvis skydda realekonomin – hushåll, små och medelstora företag, lokal industri och produktiva sektorer i allmänhet – från direkt exponering mot finanssektorns förluster. Sådana institutioner kunde därmed minska sannolikheten för att regeringar senare skulle tvingas använda offentliga medel för att rädda just de finansinstitut som hade bidragit till en kris.[3]

Denna historia ger en normativ princip som bör uttryckas tydligt, eftersom den identifierar när en offentlig eller statlig närvaro i ekonomin verkligen är motiverad och

[3] Jämför med ”En statistisk omtolkning av Smith” (ENEA, bilaga 4) i *Att återuppbygga socialdemokratin*, där en närliggande och mindre ofta utforskad tolkning av Smiths argument utvecklas.

inte bara föredras på ideologiska grunder. En sådan närvaro kan vila på minst fyra skilda grunder.

1. Att tillgodose medborgarnas grundläggande behov. Offentligt ingripande är motiverat när privat kapital inte kan eller vill tillgodose grundläggande samhällsbehov tillräckligt, med lämplig standard och på godtagbara villkor. Bostäder, hälso- och sjukvård, utbildning samt omsorg om barn och äldre är representativa områden för sådana ingripanden.

2. Att bevara konkurrensen och motverka monopol. När kapitalkoncentrationen hotar konkurrensen och det allmänna intresset kan staten ingripa för att förhindra att monopol uppstår eller begränsa deras verkningar. Infrastruktur som järnvägsnät, vägar, elöverföring och masskommunikation är särskilt relevant, eftersom dessa sektorer naturligt är benägna till koncentration och monopol.

3. Att skydda konsumenter och folkhälsa. Under vissa omständigheter kan behovet att förhindra vinstdrivet beteende som hotar folkhälsa eller säkerhet motivera omfattande reglering, begränsningar av privat verksamhet eller till och med ett statligt monopol. Statlig kontroll av alkoholförsäljningen, avsedd att begränsa de skador som följer av kommersiella incitament, är ett exempel. Denna motivering bör hållas begreppsligt åtskild från ingripanden avsedda att tillgodose grundläggande behov eller motverka monopol.

4. Att utveckla praktisk kunskap och upprätta offentliga riktmärken för att utvärdera marknader. En regering som försöker reglera och vägleda ekonomiska verksamheter som den saknar praktisk erfarenhet av eller självständig förståelse för blir beroende av information och tolkningar från just de företag vars resultat den måste bedöma. Offentliga referensföretag, oberoende provnings- och utvärderingscentrum, institut för tillämpad forskning och andra offentliga organ med praktisk erfarenhet kan därför ge staten institutionell kunskap och oberoende riktmärken. Sådana institutioner kan jämföra produkter, tjänster, tekniker och produktionsmetoder under standardiserade förhållanden; pröva tillverkarnas påståenden om kvalitet, säkerhet, hållbarhet, kostnad och effektivitet; fastställa tillförlitliga marknadsstandarder; och ge konsumenterna information som enskilda personer inte rimligen eller till överkomlig kostnad kan skaffa på egen hand. De kan också utveckla offentliga riktmärken för att bedöma kostnader, produktivitet, servicekvalitet, anställningsvillkor och andra aspekter av den privata sektorns resultat. Denna kunskap utgör en självständig motivering för offentlig närvaro i ekonomin och är också nödvändig för att identifiera otillgodosedda behov, upptäcka monopolistiska metoder och skydda konsumenterna effektivt. En regering som hämtar all sin information om marknader från marknadsaktörerna förlorar gradvis förmågan att självständigt bedöma deras påståenden och resultat.

Ingen av dessa former av offentligt deltagande kräver nödvändigtvis att den privata sektorn utesluts. Ingripanden kan ske på nationell, regional eller kommunal nivå och kan, beroende på omständigheterna, omfatta privata företag, kooperativ och

arbetstagarorganisationer. Målet är inte att ersätta den privata sektorn som sådan, utan att tillgodose medborgarnas behov, bevara konkurrensen, skydda konsumenterna och upprätthålla statens praktiska och kunskapsmässiga förmåga att självständigt bedöma ekonomin.

Den nordiska erfarenheten antyder emellertid ytterligare ett villkor: offentliga institutioner, företag och monopol får inte bli redskap för kortsiktiga partipolitiska fördelar. De måste ha tillräcklig institutionell självständighet och styras kompetent, öppet och ansvarigt och, där det är möjligt, genom deltagande arrangemang som säkerställer verklig arbetstagarrepresentation och förblir inriktade på det långsiktiga allmänna och nationella intresset.

11. Svenska och tyska medbestämmandelagar: en strukturell jämförelse

Även om Sveriges *medbestämmandelag* (MBL) och Tysklands *Mitbestimmungsgesetz*, båda antagna 1976, vanligen översätts till engelska som ”codetermination legislation”, är de inte likvärdiga institutioner. De verkar på olika nivåer i företaget och ger olika former av befogenhet (Hedin 2015; Hedin 2019).

Det tyska medbestämmandet verkar på två strukturellt skilda nivåer. På styrelsenivå ger 1976 års lag de anställda i stora företag – företag med fler än 2 000 anställda – lika många platser som aktieägarna i tillsynsstyrelsen. Vid lika röstetal har dock den ordförande som valts av aktieägarna normalt utslagsröst. Under denna nivå finns företagsrådet, *Betriebsrat*, vars moderna befogenheter till stor del fastställdes genom lagen om företagsförfattning från 1972. Det väljs direkt av alla anställda på en arbetsplats, oavsett om de tillhör en fackförening eller inte, och är juridiskt skilt från de fackliga strukturerna. Det har också materiella medbestämmanderättigheter i personal- och arbetsplatsfrågor. Den tyska modellen upprättar därmed självständigt vald arbetstagarrepresentation på två strukturellt skyddade punkter i organisationen, även om arbetstagarna inte har full faktisk maktjämlikhet på styrelsenivå.

Sveriges MBL skapar däremot inget självständigt, direktvalt organ av detta slag. I stället reglerar den förhandlingsförhållandet mellan arbetsgivare och fackföreningar genom rätt till information, skyldighet att förhandla före större beslut och regler om kollektivavtal. Avgörande är att dessa rättigheter utövas genom den befintliga fackliga representationen och inte genom ett organ som valts av hela arbetsstyrkan. Den centrala mekanismen är arbetsgivarens förhandlingsskyldighet, inte en bindande omröstning som kan förhindra ett beslut. Sverige antog separat lagstiftning om arbetstagarrepresentation i bolagsstyrelser 1972, vilket närmare liknar den tyska modellen på styrelsenivå. MBL – den mer kända och betydelsefulla av de två reformerna – intar emellertid det institutionella utrymme som Tyskland tilldelar företagsrådet, men med en markant annorlunda konstruktion: förhandlings- och samrådsrättigheter utövas genom den befintliga fackliga apparaten i stället för genom ett självständigt, lagstadgat organ som företräder anställda över yrkesgränser och har bindande lokal befogenhet.

Denna skillnad i institutionell utformning får en direkt praktisk följd. Eftersom svensk lag ger rätt att bli rådfrågad och förhandlad med snarare än en allmän rätt att blockera ledningsbeslut, kan en arbetsgivare som är fast besluten att gå vidare trots fackligt motstånd normalt göra det, förutsatt att de föreskrivna förhandlingarna genomförs och dokumenteras korrekt. När processuella skyldigheter åsidosätts blir följden i allmänhet skadeståndsansvar snarare än ett materiellt fackligt veto. Det tyska företagsrådets medbestämmanderättigheter är däremot betydligt svårare att åsidosätta i de särskilda frågor där de gäller.

12. En varnande anmärkning: risken för egenintresserad representation

Oavsett sin formella utformning delar medbestämmandestrukturer en djupare sårbarhet som framträder i nästan alla fall som granskats här: Meidners fonder förvaltade genom LO, svenskt medbestämmande genom befintliga fackföreningar och till och med det tyska medbestämmandets beroende av valda representanter som gradvis kan fjärma sig från dem de företräder. Utan aktiva skydd kan varje institution som upprättats för att företräda ett kollektivt intresse gradvis begränsa sin faktiska funktion till att försvara den representerade gruppens egen ställning, behörigheter eller medlemsgränser, i stället för det bredare arbetsplats-, sektors- eller nationella intresse som den ursprungligen skapades för att tjäna. Detta är den tendens som Robert Michels identifierade för mer än ett sekel sedan i politiska partier och arbetarorganisationer: ledare som anförtrotts att företräda en grupp tenderar med tiden att prioritera organisationens institutionella ställning – och därmed sin egen – framför de väsentliga intressena hos de människor de företräder, oavsett organisationens ursprungliga demokratiska avsikter (Michels 1962 [1911]).

En facklig företrädare som försvarar en medlems yrkesstatus eller formella behörighet, en partiledning som söker behålla makten eller fondförvaltare som försvarar sin institutions befogenheter snarare än de yttersta förmånstagarnas intressen illustrerar alla samma underliggande misslyckande: representationen blir ett medel för att reproducera och vidmakthålla sig själv. När ett sådant fraktionsintresse eller egenintresserat övertagande sker inom en formell medbestämmandemekanism kan mekanismen fortsätta att fungera procedurmässigt – förhandlingar äger fortfarande rum och avtal undertecknas fortfarande – men upphöra att tjäna de kollektiva intressen över yrkesgränserna som den var avsedd att skydda. Varje institutionellt arrangemang för gemensamt ägande eller styrning, oavsett hur omsorgsfullt det utformades från början, kräver därför fortlöpande strukturella skydd mot denna tendens, inte bara sunda principer vid tillkomsten.

13. Vidare forskningsvägar

Tre utvidgningar av detta argument ligger utanför dess nuvarande räckvidd men förtjänar att nämnas. För det första har mark som en kategori skild från företags- eller finanskapital inte undersökts här, även om samernas situation i norra Skandinavien pekar direkt mot den. En analys av markvärden och marktruster ur ett georgistiskt perspektiv, härlett från

den amerikanske politiske ekonomen Henry Georges arbete, skulle naturligt komplettera diskussionen om ägande i avsnitt 9. För det andra är de fallstudier som samlats här kvalitativt rika, däribland Fagors sammanbrott och de varierande nivåerna av kapacitetsutnyttjande bland Argentinas arbetarövertagna företag, men en systematisk jämförelse mellan kooperativa och konventionella företag med ett större urval skulle stärka argumentet för mer skeptiska läsare. För det tredje är essäns empiriska belägg huvudsakligen koncentrerade till tiden mellan 1940- och 1990-talen. Samtida exempel, såsom plattformskooperativism och personalägandetruster som i ökande utsträckning används i Storbritannien och USA, skulle kunna föra argumentet fram till nutiden och förtjänar en separat undersökning. Utöver dessa tre vägar kräver frågor om kön, omsorgsarbete och informell sysselsättning, som behandlas i efterordet, också självständiga undersökningar.

14. Slutsats

Denna essä började med frågan hur nyliberalismen bör förstås: som det politiska genomförandet av en ekonomisk vetenskap, som kapitalets historiska redskap eller som en mångskiftande utvecklingslinje av idéer och styrningspraktiker. Ett koalescent synsätt gör det möjligt att följa både de olika grenarnas delvis gemensamma ursprung och deras senare divergenser utan att reducera fenomenet till en enda orsak. Ur detta perspektiv betydde nyliberalismen från början inte statens enkla tillbakadragande. Den centrala frågan var hur staten skulle omorganiseras för att upprätta och upprätthålla en konkurrensordning. Men när dessa idéer blev regeringsprogram under 1970-talets kris behölls vissa delar och andra övergavs. Avståndet mellan doktrin och genomförande är inte en tillfällig avvikelse i nyliberalismens historia; det är en av de centrala utvecklingar som kräver förklaring.

Fallstudierna visar att politik får politisk varaktighet genom olika mekanismer. Thatchers privatiseringar skapade en väljarbas för den nya ordningen genom att etablera materiella intressen och sprida aktieägandet. Sveriges jobbskatteavdrag skapade inga nya tillgångar men försköt gränserna för en godtagbar skattedebatt och gjorde en återgång till den tidigare ordningen politiskt svår. Meidnerplanen försökte kollektivisera ägandet men kanaliserade kontrollen genom en hierarkisk struktur och löste inte fullt ut problemet med verklig representation. Det tyska medbestämmandet visade en annan möjlighet: att införliva de anställdas röster i företagsstyrningen utan att avskaffa privat ägande eller deltagande på marknader. Sammantagna visar dessa fall att en ekonomisk ordning kan befästas genom materiella, diskursiva eller institutionella medel och att dess varaktighet inte nödvändigtvis följer av dess ägandeform.

Detta klargör den oavslutade frågan om ägandet. Ägandet är inte oviktigt: de som kontrollerar kapital får rättigheter, inkomster och makt som kan påverka andras liv. Men att ersätta privat ägande med statligt eller kollektivt ägande demokratiserar inte i sig beslutsfattandet. Om den faktiska befogenheten förblir koncentrerad till en avlägsen styrelse, en administrativ apparat eller ett professionellt skikt av företrädare kan en förändring i ägandet bara flytta den koncentrerade makten. De mer grundläggande

frågorna är vem som faktiskt fattar besluten, vem som kan utkräva ansvar av eller ersätta beslutsfattarna och om deltagandet är organiserat i en skala som möjliggör ömsesidigt igenkännande, ansvarsutkrävande och verklig representation. Små, nästlade och federerade strukturer, tillsammans med de anställdas direkta deltagande i beslutsfattandet, kan därför vara viktigare än ägandets juridiska beteckning.

Samma princip gäller statens närvaro i ekonomin. En offentlig institution blir inte effektiv, stabil eller ansvarig enbart därför att den ägs offentligt, lika lite som ett privat företag tjänar det allmänna intresset bara därför att det verkar på en marknad. Offentligt ingripande är motiverat när privat kapital inte tillgodoser medborgarnas grundläggande behov, när koncentrerat kapital hotar konkurrensen eller när konsumenternas hälsa och säkerhet kräver särskilt skydd. Dessutom måste staten upprätthålla en självständig praktisk och kunskapsmässig förmåga att förstå den ekonomi den reglerar. Offentliga referensföretag, oberoende provningscentrum, institut för tillämpad forskning och offentliga finansinstitut kan ge kunskap, erfarenhet och riktmärken som hindrar regeringar och medborgare från att bli helt beroende av privata marknadsaktörers påståenden. ”Jupitereffekten” betecknar en form av denna offentliga närvaro: en stabiliserande offentlig kraft som, förenad med sund och ansvarig styrning, kan begränsa en okontrollerad koncentration av finansiell makt och skydda delar av realekonomin från finanskriser utan att direkt förvalta varje del av det ekonomiska livet.

Slutsatsen är inte ett försvar för någon ren eller allmängiltig ägandeform. En pluralistisk ekonomi kan rymma privat, kooperativt, medbestämt och offentligt ägande och för varje område välja de arrangemang där ansvarsutkrävande och deltagande fungerar mest effektivt. I en sådan ordning är socialdemokratins uppgift inte att avskaffa marknaden eller ersätta alla befintliga ägare med en enda ägare. Dess uppgift är att sprida makten, bevara konkurrensen, tillgodose otillfredsställda behov, bygga självständig offentlig kapacitet och utvidga möjligheterna till verkligt deltagande i beslut som påverkar människors liv. Ägandefrågan kan därför inte avgöras enbart genom att fråga: ”Vem äger tillgångarna?” Den måste alltid följas av en annan fråga: **Vem fattar faktiskt besluten, och inför vem är beslutsfattarna ansvariga?**

15. Efterord: kön, arbete och gränserna för ekonomisk handlingsförmåga

Efter att ha låtit en liten grupp vänner läsa en första version av denna essä fick jag synpunkter ur arbets- och genussociologiskt perspektiv som uppmärksammade mig på fyra begränsningar i den föreliggande analysen: för det första det obetalda hushålls- och omsorgsarbetets roll i det sociala livets reproduktion; för det andra den möjliga förstärkningen av ojämlikhet mellan könen genom regional utsatthet och ojämlik tillgång till ägande och krediter; för det tredje möjligheten att manlig dominans återskapas inom råd och medbestämmandeinstitutioner; och för det fjärde tendensen att begränsa ekonomisk representation till formellt lönearbete och ägna otillräcklig uppmärksamhet åt informella arbetare, osäkra yrken och andra som befinner sig utanför konventionella former av ekonomisk organisering. Jag tackar min vän för denna konstruktiva kritik.

Denna kritik förtjänar uppmärksamhet. Jag måste medge att jag när jag skrev essän inte självständigt undersökte könsdimensionerna av arbete, ägande och representation med den omsorg deras betydelse kräver. Jag beklagar denna brist. Att behandla frågorna seriöst kräver emellertid mer än att lägga till några hänvisningar till kvinnor eller infoga välkänd terminologi i texten. För att integrera dem meningsfullt i essäns teoretiska ram krävs noggrannare studier, granskning av beläggen och en omprövning av räckvidden hos begrepp som arbete, ägande, deltagande och ekonomisk handlingsförmåga. Det följande är därför inte ett slutgiltigt svar på kritiken utan en preliminär redogörelse för hur den förhåller sig till argument som redan har utvecklats i essän.

För det första obetalt hushålls- och omsorgsarbete. Denna essä har främst koncentrerats på företagsägande, lönearbete och beslutsstrukturer inom den formella ekonomin. Men att ordna mat, uppfostra barn, vårda äldre och utföra andra verksamheter som upprätthåller vardagslivet och gör det möjligt för människor att delta på arbetsmarknaden kräver också tid, energi och skicklighet. När dessa verksamheter utesluts från ekonomiska redovisningar, sociala stödsystem och representationsmekanismer förblir en del av det arbete som krävs för samhällets fortbestånd utan institutionellt erkännande. Även om essän räknar barnomsorg och äldreomsorg till medborgarnas grundläggande behov ersätter detta erkännande inte en självständig analys av obetalt omsorgsarbete.

För det andra ojämlikhet mellan könen och regionala skillnader. Denna essä presenterar ingen självständig teori om territoriell rättvisa eller regional budgetering. Dess argument om tillgång till kredit, ägande, ansvarsutkrävande och ekonomisk handlingsförmåga kan ändå utsträckas också till detta område. Om geografiska omständigheter, rättsliga begränsningar och sociala normer samtidigt begränsar en grupps tillgång till mark, kapital, utbildning eller finansiella tjänster räcker det inte att bedöma ojämlikheten enbart genom regionala genomsnitt. Under sådana förhållanden säkerställer en överföring av offentliga resurser till en region inte nödvändigtvis att de fördelas rättvist mellan alla dess invånare. De relevanta frågorna kvarstår: vem kontrollerar resurserna, vem beslutar hur de används och vem utestängs i praktiken från beslutsfattandet?

För det tredje könssammansättningen i medbestämmandeinstitutionerna. Essän har redan hävdat att kollektivt ägande och formell representation inte i sig förhindrar maktkoncentration eller uppkomsten av professionella företrädare som inte är tillräckligt ansvariga inför dem de företräder. Samma problem gäller könssammansättningen i företagsråd, tillsynsstyrelser och andra deltagande institutioner. Om kvinnor eller andra underrepresenterade grupper i praktiken inte har lika tillgång till dessa organ kan en demokratisering av företaget endast omfördela makten inom ett begränsat skikt av arbetsstyrkan. Deltagandearrangemang måste därför bedömas inte bara efter om representation formellt finns, utan också efter representationsorganens sammansättning, villkoren för tillträde till beslutsfattande positioner och olika gruppers möjlighet att utöva verkligt inflytande.

För det fjärde att gå utöver formell anställning. Kritiken av Meidnerplanen visade att kategorin ”löntagare” i praktiken begränsades till medlemskap i etablerade organisationer och särskilt till vissa grupper av industriarbetare. Samma problem uppstår mer allmänt. Informellt arbetande, tillfälligt anställda, deltidsarbetande, inhyrd personal, plattformsarbetare och personer som utför hushålls- och omsorgsarbete kan sakna plats i konventionella fackliga eller medbestämmande strukturer. Frågan om ekonomisk handlingsförmåga måste därför sträcka sig utöver anställda med formella avtal med ett visst företag och även omfatta dem vars arbete är nödvändigt för ekonomin och samhällslivet men som saknar tillräckligt institutionellt erkännande eller möjligheter till representation.

* * *

Min bakgrund inom naturvetenskaperna, särskilt genetiken och studiet av evolutionära processer, har lett mig till att överväga skillnaden mellan arbetets biologiska och institutionella betydelser. Som jag förklarar i ”Excursus 045: On the Biological and Institutional Senses of Work” är de verksamheter som krävs för överlevnad, fortplantning, uppfostran av avkomma och omsorg om beroende individer inte begränsade till mänskliga samhällen utan uppstår ur mer allmänna livsnödvändigheter. Det som varierar mellan mänskliga samhällen är inte verksamheternas nödvändighet utan hur de organiseras, fördelas, erkänns och ersätts.

Denna skillnad har direkta följder för den föreliggande diskussionen. Nödvändigheten av fortplantning och omsorg kan inte avlägsnas ur samhällslivet. Fördelningen av kostnader och ansvar mellan individer, familjer, marknader och offentliga institutioner; klassificeringen av vissa verksamheter som ”arbete”; och tilldelningen av inkomster, socialt skydd och deltaganderättigheter till dem som utför verksamheterna är emellertid institutionella frågor, inte oföränderliga biologiska imperativ. Biologin förklarar varför vissa verksamheter är nödvändiga för livets fortbestånd. Den avgör inte vem som bör bära deras bördor eller hur samhället bör fördela dessa bördor mellan sina medlemmar.

Att tänka om den ekonomiska demokratin kräver därför en bredare redovisning av arbete: en som erkänner inte bara avlönad verksamhet som registreras på marknader utan också omsorgsarbete, hushållsarbete, informell verksamhet och andra former av ansträngning som krävs för att upprätthålla samhällslivet. Ett sådant synsätt åsidosätter inte essäns intresse för ägande och ansvarsutkrävande; det utvidgar det. Frågan är inte bara vem som äger och vem som beslutar, utan också vems arbete som erkänns, hur arbetsbördan fördelas och vem som har faktisk handlingsförmåga i beslut om de villkor som formar deras liv.

Detta efterord gör inte anspråk på att lösa de frågor som har väckts. Dess syfte är att erkänna en begränsning i den föreliggande analysen, uttrycka uppskattning för en klargörande kritik och öppna en väg mot en närmare granskning av förhållandet mellan kön, arbetsdelning, social reproduktion och ekonomisk demokrati. Om essäns centrala fråga gäller den faktiska fördelningen av befogenhet och ansvar måste den också omfatta

dem vars arbete är nödvändigt men vars andel av erkännande, stöd och beslutsmakt förblir osynlig.

16. Referenser

Ben-Rafael, Eliezer. 1997. Crisis and Transformation: The Kibbutz at Century's End. Albany: State University of New York Press.

Bernstein, Eduard. 1899. *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Stuttgart: J. H. W. Dietz.

Crouch, Colin. 2009. “Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime.” British Journal of Politics and International Relations 11(3): 382–399.

Dunbar, Robin I. M. 1992. “Neocortex Size as a Constraint on Group Size in Primates.” Journal of Human Evolution 22(6): 469–493.

Eucken, Walter. 1952. Grundsätze der Wirtschaftspolitik. Tübingen: Mohr Siebeck.

Foucault, Michel. 2008. The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79. Translated by Graham Burchell. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Friedman, Milton. 1968. “The Role of Monetary Policy.” American Economic Review 58(1): 1–17.

Graeber, David, and David Wengrow. 2021. The Dawn of Everything: A New History of Humanity. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Green, T. H. 1881. “Lecture on Liberal Legislation and Freedom of Contract.” In *Works of Thomas Hill Green*, edited by Richard Lewis Nettleship, vol. 3, 365–386. London: Longmans, Green, and Co., 1888.

Gramsci, Antonio. 1971. Selections from the Prison Notebooks. Edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell-Smith. London: Lawrence & Wishart.

Harvey, David. 2005. A Brief History of Neoliberalism. Oxford: Oxford University Press.

Hayek, Friedrich A. 1944. The Road to Serfdom. London: Routledge.

Hedin, Astrid. 2015. “The Origins and Myths of the Swedish Model of Workplace Democracy.” *Contemporary European History* 24(1): 59–82.

Hedin, Astrid. 2019. “Before the Breakdown of the Saltsjöbaden Spirit of Labour Market Cooperation: The Swedish Employers' Confederation and Workplace Democracy in the 1960s.” *Scandinavian Journal of History* 44(5): 591–616.

Hobson, J. A. 1909. *The Crisis of Liberalism: New Issues of Democracy*. London: P. S. King & Son.

Hobhouse, L. T. 1911. *Liberalism*. London: Williams and Norgate.

Kingman, J. F. C. 1982a. “On the Genealogy of Large Populations.” *Journal of Applied Probability* 19A: 27–43. https://doi.org/10.2307/3213548.

Kingman, J. F. C. 1982b. “The Coalescent.” *Stochastic Processes and Their Applications* 13(3): 235–248. https://doi.org/10.1016/0304-4149(82)90011-4.

Letwin, Oliver. 1992. Privatising the World: A Study of International Privatisation in Theory and Practice. London: Cassell.

Marx, Karl. 1976 [1867]. Capital, Volume I. Translated by Ben Fowkes. London: Penguin.

Meidner, Rudolf. 1978. Employee Investment Funds: An Approach to Collective Capital Formation. London: George Allen & Unwin.

Michels, Robert. 1962 [1911]. Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York: Free Press.
Müller-Armack, Alfred. 1947. Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft. Hamburg: Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik.
Nielsen, Rasmus, and Montgomery Slatkin. 2013. *An Introduction to Population Genetics: Theory and Applications*. Sunderland, MA: Sinauer Associates.
Ostrom, Elinor. 1990. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press.
Parker, David. 2009. The Official History of Privatisation, Vol. I: The Formative Years, 1970–1987. London: Routledge.
Polanyi, Karl. 2001 [1944]. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. Boston: Beacon Press.
Rosselli, Carlo. 1994 [1930]. *Liberal Socialism*. Edited by Nadia Urbinati. Translated by William McCuaig. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Senderowicz, Omri. 2025. "Complaint Culture: The Non-Market Economy and Moral Disappointment in a Late-Socialist Kibbutz." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 31(3): 917–936. https://doi.org/10.1111/1467-9655.14264.
Tobin, James. 1978. "A Proposal for International Monetary Reform." *Eastern Economic Journal* 4 (3–4): 153–159.
Trivers, Robert L. 1971. "The Evolution of Reciprocal Altruism." Quarterly Review of Biology 46(1): 35–57.